

Rozdział 1

Wykolejenie społeczne w ujęciu Czesława Czapówa

Czapów (1978) przedstawiając własną teorię wykolejenia społecznego, uważał, że w rzeczywistości pogląd na temat podziału dychotomicznego na osoby przystosowane społecznie oraz osoby nieprzystosowane (wykolejone) społecznie nie jest możliwy do utrzymania. Mamy bowiem do czynienia z linią kontinuum, z dwoma skrajnymi biegunami: przystosowanie – wykolejenie społeczne, wraz z pośrednimi postaciami mieszczącymi się między tymi biegunami, których jest większość.

Wykolejenie społeczne jest pojęciem dynamicznym, jest miarą określającą stopień nasilania się bądź osłabiania „określonych zdarzeń dotyczących osoby ludzkiej, a wyznaczających jej status w społeczeństwie” (Czapów, 1978, s. 99). Zachowanie osoby ludzkiej zatem może świadczyć o większym lub mniejszym nasileniu objawów wykolejenia społecznego. Nasilenie może dotyczyć zarówno liczby czynów nieprzystosowanych, jak również jakości (np. różnorodność zachowań przestępczych).

Zdaniem Czapówa wykolejenie społeczne obejmuje następujące elementy:

- [1] Manifestacje odmian wykolejenia społecznego (kradzież, rozbój, narkomania itp.).
- [2] Stany osobowości rozumiane jako mniej lub bardziej zintegrowane postawy, układy nastawień, których manifestacjami są zachowania problemowe, takie jak kradzieże, zachowania agresywne itp.
- [3] Statycznie i dynamicznie ujmowane przyczyny wytwarzania się podatności na wpływy podkultury antagonistycznej wobec każdego społeczeństwa, a także przyczyny przyswajania tego rodzaju podkultury (Czapów, 1978).

1.1. Manifestacje wykolejenia społecznego

Podstawowe dla pełnego zrozumienia teorii wykolejenia społecznego jest pojęcie postawy. Należy pamiętać, że teoria ta została przedstawiona w 1978 r., dlatego, rzecz jasna, Czapów opisywał pojęcie postawy, odwołując się do współ-

czesnych mu koncepcji. I tak według niego termin postawa jest pojęciem teoretycznym, które nie jest nam dane w bezpośredniej obserwacji i „nie odnosi się do żadnego konkretnego zdarzenia, ale do czegoś wyabstrahowanego z większej ilości zdarzeń” (1978, s. 100).

Zdarzeniami, twierdzi Czapów, są ludzkie zachowania, które zostały wyróżnione ze względu na charakteryzujące je cechy. Jest to jednak szczególny rodzaj zachowań – to czynności (Tomaszewski, 1963) rozumiane jako reagowanie zgodne ze znaczeniem tych zdarzeń.

Zatem czynności rozumiane jako wskaźniki postawy, **oprócz tego, że są szczególną odmianą zachowania, to również odznaczają się określonym ustosunkowaniem wobec bodźców pochodzących zarówno ze środowiska zewnętrznego (np. trzask gałązki), jak i wewnętrznego (np. pragnienie).** Czapów twierdził, że czynności sygnalizują „istnienie względnie trwałych dyspozycji osób, na które owe bodźce oddziałują” (1978, s. 101).

Manifestacja postawy przybiera różne formy i cechy. Zdaniem Czapówa (1978) są to: 1) czynności reaktywne (rozumiane, jako reakcje na bodźce zewnętrzne), 2) czynności impulsywne (reakcje na bodźce wewnętrzne) oraz 3) czynności proaktywne (inicjowane przez podmiot postawy). Manifestacje postawy mogą być czynnościami krótkotrwałymi i długotrwałymi.

O tym, czy dana seria czynności jest manifestacją określonej postawy, decyduje wiedza o całym syndromie czynności. Nazywając dany ciąg czynności syndromem, uznajemy tendencję do ich współwystępowania, a także podobieństwo, ponadto możemy przypuszczać, że mają one to samo źródło pochodzenia.

Czapów opisując to, w jaki sposób rozpoznajemy istnienie postawy, posłużył się analogią do prądu elektrycznego (1978, s. 103), którego nie można spostrzec bezpośrednio, ale którego istnienie spostrzegamy pośrednio, przez przejawy jego działania. Możemy opisać jego moc, natężenie czy napięcie.

Manifestacje postawy to czynności syndromatyczne rozumiane jako ustosunkowanie się człowieka do obiektów i zdarzeń (Czapów, 1978, s. 101). Są one postrzegane jako specyficzne dla człowieka czynności, ujmowane nie w aspekcie wykonania, ale w aspekcie ustosunkowania. Manifestacja postawy zatem jest relacją między człowiekiem a rzeczywistością.

Przedmiot postawy

Pisząc o przedmiocie postawy, autor teorii wykolejenia społecznego wskazał na: 1) postawy wobec zdarzeń (materialnych i społecznych, takich jak: pożar, śmierć, przyjaźń itp.) oraz 2) postawy wobec obiektów (np. ludzi, zwierząt, rzeczy). Inne zatem jest ustosunkowanie wobec osoby, która przynależy do grupy, którą aprobujemy, i względem kogoś, kto funkcjonuje w społeczności, której nie lubimy.

Postawy mogą być także: 1) jednostkowe (dotyczą zdarzeń i obiektów, np. śmierci ojca) i ogólne (dotyczą określonej klasy zdarzeń, np. śmierci ludzi).

Znak i kierunek postawy

Znak postawy, zdaniem Czapówa (1978), może być dodatni lub ujemny. Złodziej może dodatnio oceniać innych złodziei, a ujemnie oceniać osoby pełniące przestępstwa o charakterze seksualnym, np. pedofilię.

Określając to, czym jest kierunek postawy, Czapów odwołuje się do propozycji Ossowskiej (1946), która wyróżniła oceny właściwe i utylitarne. Ocena właściwa związana jest z wewnętrzną oceną zdarzeń bądź obiektów. Przypisuje się ją zdarzeniom czy obiektom, stanowiącym wartość właściwą, umożliwiającą zaspokajanie określonych potrzeb i rozładowanie określonych napięć. Ocena utylitarne zaś związana jest z tzw. zewnętrzną oceną zdarzeń i obiektów. Orzeka ona, że coś może być środkiem do osiągnięcia wartości właściwej. Narkoman ustosunkowuje się do narkotyku, który zamierza zażyć, a psychopata zamierza tak zmanipulować osobę, aby osiągnąć jakąkolwiek inną korzyść.

Zdaniem Czapówa „postawę nazwiemy pozytywną albo negatywną wówczas, gdy kierunek oceny zdarzenia lub obiektu określa ujemny albo dodatni znak ustosunkowania, niezależnie od tego, czy w grę wchodzi ocena właściwa czy utylitarne” (1978, s. 105). Możemy mówić o ustosunkowaniu negatywnym (właściwym bądź utylitarne) oraz ustosunkowaniu pozytywnym (właściwym lub utylitarne).

Ustosunkowanie wobec zleceń zadaniowych

Osoby określane przez Czapówa jako wykołajone społecznie to osoby, które odznaczają się nasileniem reakcji negatywnych z uwagi na swoje ustosunkowania wobec oczekiwań społecznych. Reakcje negatywne to zachowania niezgodne z życzeniami innego człowieka czy szerszej grupy osób. Zdaniem Czapówa (1978, s. 105) „reakcje negatywne traktujemy, jako czynności, czyli zachowania zorganizowane i ukierunkowane ze względu na specyficzny wynik”. Jest nim uniknięcie reakcji pozytywnej, to jest czynności zgodnej z oczekiwaniami społecznymi, skłaniającymi do pełnienia określonych ról, a wypowiedzianymi przez normy i konkretne zlecenia (zadaniowe). Czynności negatywne cechują się ustosunkowaniami antagonistycznymi wobec określonych wymagań społecznych. Czapów wyróżnił następujące rodzaje czynności negatywnych: oporne (nacisk z zewnątrz jest nieskuteczny) i zaczepne (wskutek nacisku z zewnątrz osoba zmienia swoje zachowanie tak, aby zmiana wyeliminowała nacisk i jego źródło).

Ustosunkowania wobec zleceń normodawczych

Normy są to ogólne stwierdzenia, które informują o powinnościach i uprawnieniach człowieka, który znalazł się w określonej sytuacji (Czapów, 1978). Z negatywnym ustosunkowaniem się wobec norm mamy do czynienia wówczas, gdy osoba zna normy, wie, do czego one zobowiązują, a mimo to, łamiąc je, realizuje własne dążenie. Czapów wyróżnił tu dwa rodzaje reakcji wobec zleceń normodawczych, są to: 1) reakcje bezpośrednie i 2) reakcje pośrednie. Reakcja bezpośrednia (negatywna) wobec określonego zlecenia normodawczego to wyrażenie stanu wewnętrznego, w którym jednostka wie o tym, co stanowi normę i jednocześnie ma świadomość, że ją odrzuca. Z pośrednią reakcją negatywną mamy do czynienia wówczas, gdy jednostka wykonuje określoną czynność, jednocześnie zdając sobie sprawę z tego, że normy wyznaczają zupełnie inny rodzaj zachowania w tej sytuacji.

Wykolejenie przestępcze i obyczajowe

Zdaniem Czapówa (1978) negatywne ustosunkowanie się wobec oczekiwań społecznych wyrażonych przez zlecenia zadaniowe bądź zlecenia normodawcze może być funkcją zewnętrzną różnych postaw: 1) negatywnej postawy wobec osoby przekazującej zlecenie, 2) niechęci do określonej kategorii osób oraz 3) negatywnej postawy wobec tych zdarzeń, których realizacji domaga się osoba zleceniodawcy.

Wykolejenie społeczne rozumiane jako wykolejenie przestępcze lub/i obyczajowe jest nie tylko układem ustosunkowań negatywnych (wobec zleceń zadaniowych czy normodawczych wychodzących od konstruktywnych grup społecznych), ale także ustosunkowań pozytywnych (np. wobec oczekiwań społecznych reprezentowanych przez grupę przestępczą). To, czy dane zachowanie będzie pozytywne, czy negatywne, jest względne, to samo zachowanie może bowiem być zarazem pozytywne, jak i negatywne. Przykładem jest choćby nakłanianie przez członków grupy przestępczej nowego adepta do dokonania zuchwałej kradzieży, co będzie pozytywne w stosunku do oczekiwań grupy przestępczej i negatywne dla osoby okradanej.

Ponadto przedmiotem reakcji pozytywnej, której funkcją jest jakieś negatywne ustosunkowanie, może być zarówno ktoś z zewnątrz, jak i sama osoba. Ktoś może dokonać czynu na czyjąś szkodę z uwagi na nacisk grupy, ale także, aby zaspokoić własną potrzebę.

Czapów (1978) wyróżnił 1) czynności odznaczające się ustosunkowaniem się antagonistyczno-konstruktywnym i 2) czynności cechujące się ustosunkowaniem się antagonistyczno-destruktywnym. Pierwszy rodzaj czynności jest konsekwencją przeciwstawiania się wartościom i normom, które jest spowodowane uznaniem wartości społecznych ważnych w skali całego spo-

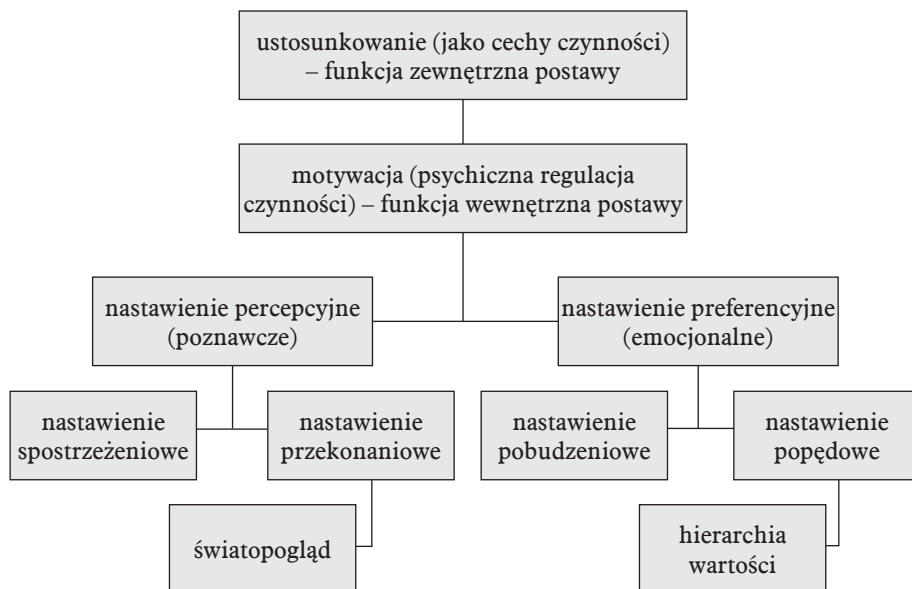
łeczeństwa i przeciwnych tym, które obowiązują aktualnie. Drugi rodzaj zaś jest konsekwencją tzw. egoizmu egocentrycznego (asocjalności) bądź socjocentrycznego (dysocjalności). **Z manifestacjami wykołejenia społecznego mamy do czynienia jedynie w przypadku społecznego antagonizmu destruktywnego.** Zdaniem Czapówa można mówić o dwóch podstawowych odmianach wykołejenia społecznego: 1) wykołejeniu przestępczym oraz 2) wykołejeniu obyczajowym, zależnie od rodzaju norm, które są łamane. Osoby wykołejone przestępczo można podzielić na osoby popełniające przestępstwa o: a) charakterze złodziejskim (kradzież, kradzież z włamaniem, wyłudzenia), b) charakterze bandyckim (kradzieże rozbójnicze, rozbój, przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu związane z zaborem mienia oraz c) charakterze zabawowym (wandalizm, użycie przemocy bądź groźba użycia natychmiastowego gwałtu, przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu i godności osobistej wynikające z motywów zabawowo-agresywnych, bójki, zgwałcenia). Osoby wykołejone społecznie natomiast dzielą się na osoby: a) odznaczające się zachowaniami autodestrukcyjnymi (alkoholicy, narkomani, mające skłonności samobójcze), b) z wykołejeniem seksualnym (przedwcześnie rozpoczynające współżycie seksualne, ekshibicjoniści, prostytutki), c) cechujące się pasożytnictwem społecznym (nieuczące się i niepodejmujące pracy).

Czapów (1978, s. 112) sądził, że ustosunkowanie do rzeczywistości zależy przede wszystkim od motywacji człowieka, gotowości dążenia do określonych celów (Reykowski, 1970). Odwołując się do poglądów Tomaszewskiego (1963), odróżniał dążenie do określonych celów od dążenia ku określonym wynikom. Nie w każdym przypadku bowiem oba dążenia pokrywają się ze sobą, ale w każdym przypadku dążenie do celu jest niezbędnym warunkiem występowania manifestacji postaw. Niekiedy człowiek nie jest świadomy, że dąży do zupełnie innego celu aniżeli tego, który sobie uprzytamnia. Zdaniem Czapówa (1978) najczęściej wśród młodzieży wykołejonej społecznie spotykamy następujące motywacje: 1) niezadowolenie z obecnych warunków i pragnienie lepszych warunków, 2) pragnienie zdobycia bogactwa w sposób łatwy i niewymagający wysiłku, 3) uczucie nudy wynikające z braku poważniejszych, jasno określonych obowiązków oraz z braku okazji do relacji konstruktywnej społecznie, 4) tendencja do rozładowania napięcia przez picie alkoholu i zażywanie narkotyków, 5) dążenie do uzyskania zadowolenia seksualnego, 6) dążenie do wyładowania wrogości i zademonstrowania swej dominacji, co zwiększa poczucie własnej wartości, 7) chęć dokonania czegoś, zwrócenia na siebie uwagi innych osób. Wymienione wyżej rodzaje motywacji są motywacjami właściwymi (np. pragnienie zdobycia bogactwa) oraz motywacjami utylitarnymi (chęć dokonania czegoś w celu zwrócenia na siebie uwagi innych). Wśród młodzieży wykołejonej społecznie występuje motywacja wskazująca na występowanie egoizmu

egocentrycznego (np. chęć zdobycia określonych dóbr za wszelką cenę) oraz egoizmu socjocentrycznego (np. chęć wykonania czegoś, co zadowoli członków grupy rówieśniczej). Egoizm u osób wykolejonych społecznie może wiązać się z motywacją dodatnią (polepszanie własnego samopoczucia przez dominację) lub ujemną (np. uczucie nudy oraz świadomość obojętności i lekceważenia ze strony innych znaczących osób). Ponadto może łączyć się z motywacją a) emanacyjną (osoba nie jest świadoma celu, a zachowanie się ma charakter mechanizmu obronnego, którego jedyną funkcją jest zagłuszenie irracjonalnego lęku), jak i b) sensowną (osoba jest świadoma celu).

1.2. Nastawienia

Jednym z podstawowych twierdzeń teorii wykolejenia społecznego jest uznanie, że wszystkie rodzaje ustosunkowań są zewnętrznym wyrazem motywacji, rozumianej, jako proces psychicznej regulacji czynności. Czapów rozumiał pojęcie postawy jako określoną co do struktury całość, na którą składają się nastawienia (dyspozycje do skłonności, decydujące o występowaniu określonej aktywności). Innymi słowy, postawa jest swoistym układem psychicznym, w którym ustosunkowania są jego zewnętrzną funkcją, motywacje zaś jego funkcją wewnętrzną. Struktura postawy została przedstawiona na poniższej rycinie.

Rycina 1. Struktura postawy i jej uwarunkowania (źródło: Czapów, 1978, s. 131)

W myśl teorii wykołajenia społecznego można wyodrębnić dwa rodzaje nastawień: 1) nastawienia percepcyjne (poznawcze) oraz 2) nastawienia preferencyjne (emocjonalne). Pierwsze z nich wyraża się przez trwałe preferencje będące funkcją kooperacji układu emocjonalno-popędowego i emocjonalno-pobudzeniowego. Drugie zaś wyraża się przez względnie trwałą percepcję, która stanowi funkcję układu poznawczo-spostrzeżeniowego i poznawczo-przekonaniowego (Czapów, 1978).

Nastawienia preferencyjne

Ten rodzaj nastawień jest ściśle związany z pojęciem emocji. Nastawienia preferencyjne są to „takie układy psychiczne, których funkcją są emocje wywierające wpływ na procesy motywacyjne” (Czapów, 1978, s. 116). Emocja występuje w sytuacji niezaspokojonej potrzeby, która mobilizuje energię psychiczną, czego konsekwencją jest napięcie wewnętrzne domagające się wyładowania. W ten sposób pojawienie się emocji prowadzi do organizacji nowych form reagowania (Reykowski, 1968).

W ramach nastawienia preferencyjnego możemy mówić o 1) nastawieniach popędowych oraz 2) nastawieniach pobudzeniowych.

Nastawienia popędowe

Powstawanie i organizowanie nowych form reagowania ma miejsce w sytuacji, gdy energia psychiczna spowoduje:

- a) odpowiedni poziom aktywacji (ogólnej gotowości do aktywności)
- b) odpowiedni rodzaj i poziom określonej aktywności (reaktywacji).

Czapów (1978) zobrazował to na przykładzie gniewu, który jest chwilowym podwyższeniem ogólnej gotowości do aktywności (wzrost poziomu aktywacji) związanym z wyobrażeniami i myślami towarzyszącymi aktywacji (np. wyobrażenie zranienia czy zadania bólu psychicznego osobie będącej podmiotem gniewu), jak również są to czynności przez owe wyobrażenia i myśli wywołane (reaktywacja).

Tym jednak, co decyduje o tym, że możemy mówić o nastawieniu popędowym, jest występowanie emocji lub całego ich kompleksu periodycznie lub dość często, skłonność bowiem do takiej lub innej emocji (rozumianej jako aktywacja i reaktywacja) występuje u większości ludzi. Nastawienia popędowe mają nie tylko charakter wrodzony, ale także są wynikiem procesu uczenia się.

Większość przypadków wykołajenia przestępczego przybiera formę agresywności, a ta z kolei sprzyja przyswajaniu wzorów podkultur preferujących egoizm socjocentryczny. Niezbędnym warunkiem pojawienia się czynów agresywnych jest wystąpienie odpowiedniego poziomu aktywacji, choć nie zawsze atak może świadczyć o emocji gniewu, a wycofanie się o emocji strachu. Atak

może być nie tylko elementem gniewu, ale i strachu, a wycofanie się może mieć charakter izolacji w celu sprawienia komuś przykrości.

Oprócz nastawienia agresywnego, jako osobowościowego składnika wykolejenia społecznego, występują jeszcze inne rodzaje zachowań charakterystyczne dla osób wykolejonych społecznie. Są to: zanik uczuć bezinteresownej życzliwości, obniżenie poziomu antycypacji winy i innych konsekwencji własnych czynów przestępczych, skrajny egocentryzm, reakcje emocjonalnie infantylne, niedojrzałość, nadmierne rozbudzenie seksualne.

Nastawienie pobudzeniowe

Nastawienie pobudzeniowe zdaniem Czapówa jest skłonnością do emocjonalnie doniosłego (warunkującego zaspokajanie potrzeb i rozładowanie napięć) spostrzegania i pojmowania zdarzeń i obiektów, co do których podmiot owego spostrzegania i pojmowania jest przekonany, że mają dlań wartość właściwą bądź użyteczną (1978). Nastawienia pobudzeniowe polegają na względnie trwałej skłonności do emocjonalnego reagowania na określone zdarzenia i obiekty, które odgrywają rolę w wymianie energii między daną jednostką a otoczeniem. Źródłem nastawień pobudzeniowych są zarówno zdarzenia i obiekty umożliwiające wzmocnienie zasobów energetycznych człowieka, jak i te, które umożliwiają rozładowanie nadmiaru energii. Istnieją także zdarzenia i obiekty o ujemnej wartości zasilającej. Są to te sytuacje budzące emocje, które mobilizują do czynności pozwalających uniknąć stanów utrudniających bądź uniemożliwiających wymianę energii. Pobudzają zatem nie tylko elementy rzeczywistości ułatwiające lub utrudniające uzyskanie dającego satysfakcję zaspokojenia. Istotne są także pobudzeniowe oddziaływania elementów rzeczywistości występujące wówczas, gdy pobudzony człowiek dostrzega w nich zarówno środki, jak i sposoby osiągania zadowalających go obiektów i przeżywania zdarzeń budzących zadowolenie. Reasumując, Czapów twierdził, że nastawienie pobudzeniowe jest skłonnością emocjonalnego reagowania na określone obiekty katektyczne i na manifestujące te obiekty zdarzenia, przy czym obiekt katektyczny rozumiany jest tu jako obiekt pobudzający nie tylko ze względu na uprzednie doświadczenia emocjonalne, ale również uprzednie doświadczenia poznawcze (wymiana informacji).

Wśród nastawień pobudzeniowych spotykanych wśród młodzieży wykolejonej społecznie przeważają nastawienia związane z wymianą energii, a w szczególności nastawienia skierowane głównie na wartości umożliwiające zaspokojenie potrzeb wiscerogennych i psychogennych, jednakże mają one charakter egocentryczny.

Preferowane przez młodzież wykolejoną społecznie wartości dotyczące potrzeb socjogennych są ubogie i związane głównie z przebywaniem w gru-

pie innych osób wykolejonych społecznie. Nad wartościami zaspokajającymi potrzeby związane z rozwojem dominują wartości zaspokajające potrzeby związane z niedostatkiem.

I wreszcie większość pobudzających obiektów i zdarzeń to elementy rzeczywistości pobudzające emocjonalnie nie dlatego, że umożliwiają zaspokojenie potrzeb, ale dlatego, że można dzięki nim rozładować napięcie, wywołane określonymi frustracjami.

Czapów nie podzielał poglądu, że każda emocja wywołuje czynności służące zaspokajaniu potrzeb (aktualnie lub potencjalnie). Bezpośrednim źródłem emocji jest energia, która dzięki nim wyładowuje się przez procesy motywacyjne i wywołane przez nie czynności wyrażające ustosunkowanie do rzeczywistości. Niekiedy zaspokojenie potrzeby nie jest możliwe z przyczyn obiektywnych lub subiektywnych, choć siła napięcia jest znaczna. Skutkuje to tym, że wzrost poziomu aktywacji staje się źródłem aktywności, która nie ma nic wspólnego z uprzednim niezaspokojeniem potrzeby. Alkohol bywa środkiem rozładowywania napięcia, eliminowania lęku, narkotyki z kolei mogą stanowić ucieczkę od rzeczywistości.

Nastawienia percepcyjne

Ustosunkowanie się człowieka wobec elementów i różnych aspektów rzeczywistości jest nie tylko funkcją nastawienia preferencyjnego i wchodzących w jego skład nastawień emocjonalnych (popędowych bądź pobudzeniowych), ale funkcją nastawienia percepcyjnego (poznawczego).

Obiekty potencjalnie katektyczne i powiązane z nimi zdarzenia tylko wówczas odgrywają rolę pobudzającą, jeżeli są przez kogoś w taki sposób **spostrzeganie** i pojmowane. Podobnie potrzeby tylko wtedy mają walor popędów, kiedy wywołują odpowiednie emocje (dochodzi do aktywacji i reaktywacji).

Dla zobrazowania tych procesów Czapów posłużył się następującym przykładem:

Spacerujący po lesie chłopiec decyduje się zjeść napotkane poziomki. Podejmuje tę decyzję, dlatego, że spostrzeżenie tych jagód wywołało pobudzającą emocję. A stało się to dzięki uprzednio nabytemu pojęciu poziomki oraz przekonaniu, że poziomki zdrowiu nie szkodzą, zawierają witaminy i są pożywne. Tak, zatem wszystkie te wrażenia i przeżycia intelektualne wywołały emocje reaktywizujące popęd do jedzenia. Mówiąc inaczej, wrażenia i spostrzeżenia stanowiące reakcję na katektyczne walory poziomki, spowodowały motywy regulujące czynności konsumowania (zrywania, gryzienia, połykania) poziomek. Są to więc czynności, które świadczą nie tylko o sposobach i poziomie wykonania, ale i o pozytywnym ustosunkowaniu się wobec tych jagód, czyli o określonej wobec nich postawie (1978, s. 124).

Nastawienie spostrzeżeniowo-pojęciowe

Spostrzeganie jest procesem myślowym, zależnym od repertuaru pojęć wyuczonych i warunkowanym poziomem rozwoju intelektualnego. Nastawienie spostrzeżeniowo-pojęciowe to względnie trwała zdolność do odbierania wrażeń związanych ze spostrzeganiem – na określonym poziomie spostrzegawczości – obiektów i zdarzeń odznaczających się określoną katektycznością (Czapów, 1978, s. 124).

Poziom spostrzegawczości jest tym wyższy, im łatwiej osoba dostrzega takie cechy obiektów i zdarzeń, które mają istotne znaczenie, mimo tego, że nie rzucają się w oczy, a często są trudne do wykrycia. Poziom spostrzegawczości warunkuje rozwiązywanie problemów.

Nastawienia spostrzeżeniowo-pojęciowe są zależne od poziomu spostrzegawczości, cechującego człowieka, który reaguje na katektyczne obiekty i zdarzenia.

Wśród młodzieży wykolejonej społecznie dominują osoby, które mają negatywne bądź skrajnie negatywne doświadczenia życiowe, doznały o wiele więcej porażek niż życiowych sukcesów. Osoby te, jeżeli już odnosiły sukces, to był on związany bardziej z łamaniem norm społecznych czy prawnych aniżeli z ich respektowaniem. Wszelkiego rodzaju przykłady, sytuacje, zdarzenia, w których uczestniczyła młodzież wykolejona społecznie, doświadczenie, które zdobyła wskutek procesów uczenia się, stały się źródłem repertuaru pojęć, które determinuje antagonistyczno-destrukcyjne ustosunkowanie się wobec rzeczywistości.

Nastawienie pojęciowo-przekonaniowe

Jakiegolwiek nastawienie spostrzeżeniowo-pojęciowe nie jest możliwe bez odpowiedniego repertuaru pojęć. Pojęcie zaś jest tym trwalsze, bardziej motywujące, im mocniej jest związane z odpowiednimi przekonaniem. Dla zobrazowania roli przekonań Czapów (1978, s. 126) przedstawił przykład: „Tylko wówczas pojęcie dziewczyny wiąże się z pojęciem osoby skłonnej do wszelkich seksualnych praktyk, gdy osoba, która tak właśnie dziewczynę pojmuje, jest przekonana, że każda dziewczyna lubi tego rodzaju praktyki i poddaje się im tym chętniej”.

Czapów twierdził, że przekonaniem są swoiste odmiany sądów. Sądzenie jest przeżywaniem myśli o danej treści, nie jest tym samym, co bycie przekonanym. Można bowiem przeżywać w danym momencie myśl, że wszyscy kradną, a jednak wcale nie być o tym przekonanym, czyli nie sądzić, że tak jest naprawdę. Ilekroć mamy do czynienia z przekonaniem, mamy do czynienia zarazem z sądem, ale ilekroć mamy do czynienia z sądem, nie zawsze mamy do czynienia z przekonaniem (Kotarbiński, 1961, s. 126). Sądy tym bardziej mają charakter przekonań, im bardziej motywują określone czynności i skłaniają do